

MILAN MYŠKA

Hospodářsko-politické předpoklady rozvoje lnářského průmyslu v českých zemích 1830–1914*

Habsburská monarchie svou polohou ve střední a východní Evropě geograficky i historicky ztělesňovala přechod mezi západní a východoevropským typem hospodářského vývoje¹. České země neměly před rokem 1918 své autonomní ekonomiky, ale rozvíjely se v rámci hospodářského celku habsburské monarchie. Jejich hospodářský vývoj vedle specifických místních podmínek ovlivňovaly zásadním způsobem obecné faktory, působící v rámci celku monarchie, zejména postupně se formující celorakouský trh, zahraničněobchodní orientace a hospodářská politika státu resp. po roce 1866 jeho předlitavské reprezentace.

Uskutečňování kapitalistického vývoje nikoliv v rámci národních států, jak tomu bylo obvykle na západě Evropy, ale v hranicích mnohonárodnostní monarchie, vytvářelo do značné míry rozporné podmínky. Monarchie byla konglomerátem různých geopolitických bloků se zcela odlišnými historickými a kulturními přžitky. Navíc její administrativní členění odpovídalo jen zčásti

* Tato studie je další částí souboru mých prací, které se zabývají zkoumáním hospodářské politiky rakouských vlád za průmyslové revoluce a v letech následné industrializace a jejího diferencovaného dopadu na jednotlivá, rakouskou a rakousko-uherskou ekonomiku profilující odvětví průmyslu. Dosud byly publikovány následující studie: *Celní politika rakousko-uherské monarchie (se zvláštním zřetelem k hutnímu železářskému průmyslu) 1850 až 1914*. „Časopis Matice moravské“ 1999, 119, s. 27–96 a *Zahraniční obchod železem a hutními výrobky v rakousko-uherské monarchii v období 1830 až 1914*. In: *Historica 7 [Universitas Ostraviensis. Acta Facultatis Philosophicae 182, 1999]*, s. 37–109.

¹ Gy. Ránki: *Einige Probleme der wirtschaftlichen Entwicklung in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie*. In: *Der österreichisch-ungarische Ausgleich 1867*. Bratislava 1971, s. 398–399.

hospodářským danostem a vazbám². S rozvojem kapitalismu v průběhu 19. století docházelo v habsburské říši k velkoprostorové integraci, která každé z jejich součástí otevírala možnost spolupráce na širokém trhu³. Obrovský hospodářský prostor, jednotná měna a po r. 1850 také jednotné celní území usnadňovaly financování hospodářské činnosti a také oblastem s nízkou ekonomickou úrovní v okamžiku startu dávaly možnost budovat ekonomiku, která překračovala nejen vlastní možnosti jejich akumulace, ale také kapacitu vnitřního trhu. Akumulace kapitálu v hospodářsky rozvinutějších oblastech sehrála významnou úlohu při financování investic v oblastech zaostalejších. Bez významu nebyly ani možnosti, které velkoprostorová integrace poskytovala při budování infrastruktury. Její výstavba v zaostalejších oblastech byla nemyslitelná bez kapitálové účasti hospodářsky lépe situovaných a rozvinutějších zemí.

Logickým důsledkem prosazování se těchto podmínek bylo, že jednotlivé země nesměřovaly k harmonickému rozvíjení všech odvětví ekonomiky, ale koncentrovaly své prostředky na rozvíjení těch odvětví, která měla naději na vyšší efekty (v rámci teritoriální dělby práce). Výsledkem byla značná diferencovanost regionální struktury rakouského hospodářství⁴. V procesu průmyslové revoluce i ve vývojové etapě, která ji následovala, se na hospodářském teritoriu monarchie vytvořily na jedné straně na svou dobu silně industrializované oblasti, na druhé straně se konzervovala hospodářská neaktivní stabilita, zaostalost a tradicionalismus v málo vyvinutých alpských zemích, na východě a jihovýchodě. Silné regionální rozdíly bránily, aby pokroky, dosažené v industrializovaných oblastech, vedly k všeobecnému růstu národního hospodářství. Společné území monarchie, spravované až do 70. let jednotnou hospodářskou politikou, vytvářelo formálně stejné podmínky pro všechny oblasti. Ve skutečnosti, v intencích zákonitostí kapitalistického systému, poskytovalo hospodářsky rozvinutějším krajinám záruku, že získají v tradičních oblastech pro svou průmyslovou výrobu levné průmyslové suroviny, potraviny i vhodná odbytiště. Ve vztahu k evropskému a světovému trhu tato situace zajišťovala habsburskému státu značnou míru nezávislosti.

I když habsburská monarchie patřila k hospodářsky méně rozvinutým regionům Evropy, v průběhu 19. a na počátku 20. století prodělala značný hospodářský rozmach. Ač jsme si vědomi problematičnosti různých souhrnných ukazatelů hospodářského růstu, lze snad tento trend dokumentovat na

² N. T. Gross: *Die Industrielle Revolution im Habsburgerreich 1750—1914*. In: *Europäische Wirtschaftsgeschichte*. Hrsg. v. C. Cipolla. Bd. 4: *Die Entwicklung der industriellen Gesellschaften*. Stuttgart—New York 1977, s. 208.

³ I. Bérénd, Gy. Ránki: *Ungarns wirtschaftliche Entwicklung 1849—1918*. In: *Die Habsburgermonarchie 1848—1918*. Bd. 1: *Die wirtschaftliche Entwicklung*. Wien 1974, s. 464—466.

⁴ H. Matis: *Österreichs Wirtschaft 1848—1913. Konjunkturelle Dynamik und gesellschaftlicher Wandel im Zeitalter Franz Josephs I.* Berlin 1972, s. 28—30.

vývoji hrubého národního důchodu. Pro počátek 40. let bývá roční hrubý národní důchod odhadován na 1 600 mil. zl.r.m. Do r. 1880 se zvýšil na 8 573 mil. zl.⁵ Ve 40. a 50. letech byl průměrný roční přírůstek hrubého národního důchodu 4,21%, v letech 1860 až 1880 přibližně 4,8%. V období 1880 až 1911/13 se podle odhadu Fellnerova zvýšil na trojnásobek. Jen v letech 1903 až 1911/13 byl roční průměrný přírůstek národního důchodu v Předlitavsku 4,1%, v Uhrách 2,9%. Vyšší přírůstky měly jen USA a Švédsko (4,5%), zatímco v Německu a Anglii byl 2,6% a v Rusku 2,5%⁶.

Na tvorbě národního důchodu se ovšem podílely obě části monarchie nestejnou měrou. Předlitavsko přispívalo 65%, Uhry 35%. České země, v nichž v r. 1910 žilo přibližně 36% obyvatel Předlitavska, se podle odhadu Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung podílely na čistém národním důchodu Předlitavska 42,8%, zatímco podíl zemí alpských dosahoval 33,8%. Na jednoho obyvatele připadla v českých zemích částka 630 K, v alpských zemích 790 K, v Haliči jen 250 K a v Bukovině, Slovinsku a Dalmácii po 300 K⁷.

Souběžně s hospodářským růstem probíhaly i změny ve struktuře ekonomiky. Jádrem změn se soustředilo do proměny vzájemných relací mezi zemědělským a průmyslovým sektorem. Pro období startu nemáme k dispozici spolehlivé statistické informace. Ve 40. letech byly relace mezi zemědělstvím a ostatními sektory ekonomiky v celé monarchii v hodnotě produkce i v rozdělení ekonomicky aktivního obyvatelstva 1:3 ve prospěch zemědělství⁸. Do roku 1880 se v důsledku dovršení průmyslové revoluce v hospodářsky rozvinutějších částech Předlitavska (Dolní Rakousko, Štýrsko, České země) uskutečnily významné makroekonomické strukturní změny. Předlitavsko si sice nadále jako celek podrželo ráz agrární země a charakter agrárně-průmyslových si získaly jen české země a Dolní Rakousko, ale podíl osob, zaměstnaných v zemědělství a lesnictví klesl na 57% a podíl průmyslu a živností stoupl přibližně na 22%. Výraznější strukturní změny signalizovaly české země: v zemědělském sektoru bylo zaměstnáno 44,5% ekonomicky

⁵ J. Fillunger: *Vergleichende Statistik über die Real- und Productionswerthe*. Wien 1866. Dále: F. X. Neumann-Spallart: *Die Enten und der Wohstand in Österreich-Ungarn*. Wien 1874, passim.

⁶ F. Fellner: *Die Vertheilung des Volksvermögens und Volkseinkommens der Länder der ungarischen Krone*. „Metron” 1923, 3, č. 2. Dále: E. Weizner: *Das Volkseinkommen Alt-Österreichs und seine Verteilung auf die Nachfolgerstaaten*. „Metron” 1923, 3, č. 4; F. Fellner: *Das Volkseinkommen Österreichs und Ungarns*. „Statistische Monatschrift NF” 1916, 21, s. 496—497.

⁷ A. Kausel: *Das Wirtschaftswachstum der Nationen von 1860 bis 1970*. Wien 1972, s. 9. Týž: *Österreichs Volkseinkommen 1913 bis 1963*. In: *Monatsbericht des österreichischen Instituts für Wirtschaftsforschung* 14, 1965 — Sonderheft, s. 31.

⁸ J. Hain: *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates*. Bd. 2. Wien 1853, s. 373, 380—381.

aktivních osob, zatímco v průmyslu jich pracovalo 32,2% a v obchodu a dopravě 5%⁹.

Přes významné pokroky průmyslový sektor v Rakousko-Uhersku nezískal do začátku 80. let převahu ve struktuře ekonomiky.

Další vývoj hospodářskou strukturu, dosaženou do 80. let minulého století, vlastně jen fixoval: nadále zde zůstávalo v období 1906 až 1911 53% populace obživou závislé na zemědělském sektoru, zatímco průmysl poskytoval obživu jen 23% obyvatel. V českých zemích do roku 1910 stoupl počet ekonomicky činných v průmyslu a hornictví na 38,9%, v obchodu a dopravě na 9,3%, zatímco v zemědělství klesl na 42,9%¹⁰. Výraznější zastoupení zemědělského sektoru v předvečer první světové války vykazovalo v Evropě jen Rusko, Bulharsko a Rumunsko a na přibližně stejné úrovni jako Rakousko byla Itálie a Portugalsko.

Ve vztahu k zemím západní a severní Evropy vyznačovalo se hospodářství habsburské monarchie v předvečer první světové války opožděním. Ve vztahu k zemím východní Evropy a Balkánu byla monarchie hospodářsky pokročilejší. Zejména v období 1880 až 1913 se habsburská monarchie vyvinula v průměrně rozvinutou kapitalistickou zemi, jejíž některé části (české země, alpské země) se dosaženou hospodářskou úrovní a stupněm industrializace přibližovaly hospodářsky vyspělejším zemím západní Evropy, zatímco země na východě monarchie (zejména Halič, Bukovina, Dalmácie) měly hospodářskou úroveň, odpovídající balkánskému a východoevropskému typu vývoje.

Fenomémem, určujícím hospodářský vývoj habsburské monarchie v 19. a na počátku 20. století a zejména její předlitavské části, byl proces industrializace. Nové výzkumy industrializace přinesly některé překvapivé závěry, jimiž se liší od starších hospodářsko-historických koncepcí:

a) Pro průmysl v habsburské monarchii byl v průběhu 19. století charakteristický dlouhodobý a rovnoměrný vývoj, který může v evropském měřítku sloužit jako typ pomalé industrializace.

b) Průmyslový růst habsburské monarchie v tomto období ve srovnání s jinými evropskými státy nebyl tak neúspěšný, jak se mnohdy konstatuje.

Komparací s vývojem industrializace v jiných evropských zemích dospěli historikové k závěru, že zdoluhavost procesu industrializace v habsburské monarchii nebyla znakem hospodářské zaostalosti, ale představovala specifický vývojový typ, odpovídající podmínkám a struktuře ekonomiky středoevropských zemí.

⁹ Vypočteno podle *Österreichische Statistik*. Wien 1882.

¹⁰ J. Svetoň: *Vývoj obyvatelstva na Slovensku*. Bratislava 1969, s. 129. Dále: J. Křížek: *Die wirtschaftlichen Grundzüge des österreichisch-ungarischen Imperialismus in der Vorkriegszeit 1900—1914*. In: *Rozpravy ČSAV* 73, 1963, Sv. 14, s. 96.

Dynamiku rozvoje průmyslového sektoru v Předlitavsku výstižně charakterizují souhrnné údaje, vypočtené pro období 1841 až 1911/1913 Nachumem T. Grosse (tab. č. 1).

Tabulka č. 1

**Dynamika rozvoje průmyslového sektoru v Předlitavsku
w letech 1841 až 1911/1913 (ve z.l.r.m.)¹¹**

Ukazatel	1841	1865	1880	1885	1911
Úhrnem v běžných cenách (mil.)	180	385	513	623	2124
Obyvatelstvo (v mil.)	19,3	22,4	22,0	22,8	28,5
Per capita v běžných cenách	9,3	17,2	23,3	27,4	74,5
Cenový index (1913 = 100)	94	101	81	72	91,5
Per capita (ceny z roku 1913)	9,9	17,1	28,8	38,0	81,4

Průměrné tempo industrializace v Předlitavsku, počítané v relaci k pohybu počtu obyvatelstva, bylo v období 1841 až 1911 ročně 3,05%. Do roku 1880 mělo hodnotu 3,42%, v tom v období 1865 až 1880 dosahovalo hodnoty 4,09%. V letech 1880 až 1911/13 bylo dosahováno hodnoty průměrného přírůstku 3,42%. V porovnání s výpočty G. Hoffmanna pro Německo byly průměrné procentuální přírůstky rakouské jen o málo nižší. Největší podíl na tomto růstu do krize na počátku 70. let měl textilní průmysl a hornictví, v dalším období se výrazněji podílel průmysl zpracování kovů, strojírenství a průmysl potravinářský.

Obdobnými statistickými ukazateli pro české země zatím nedisponujeme. České země se však dostaly v průmyslovém vývoji monarchie hned od nástupu kapitalistické industrializace do popředí a teprve v prvním deceniu 20. století svůj náskok zásluhou dynamičtějšího rozvoje ostatních zemí ztrácely. Např. železné rudy se zde vytěžilo v roce 1880 10,8% a v roce 1913 32,5% úhrnné těžby Předlitavska, surového železa vyrobilo 36,7% a 59,2%, klesl však podíl výkonu hnacích strojů z 65% na 59% a úhrnný podíl na zaměstnanosti v průmyslu ze 60% na 53%.

Souběžně s procesem industrializace probíhaly i výrazné změny průmyslové struktury. Tyto změny názorně zachycuje tabulka č. 2.

¹¹ N. T. Gross: *Austrian Industrial Statistics 1880/85 and 1911/13*. „Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft“ 1968, 124, s. 67.

Tabulka č. 2

**Změny ve struktuře průmyslové výroby Předlitavska
w letech 1841—1911 (v %)¹²**

Průmyslové odvětví	1841	1865	1880	1911
Textilní a oděvní	41	41	35	24
Potravinářský	18	11	30	25
Sklo, keramika a kamenina	15	6	7	7
Kovy a kovové zboží	14	16	13	20
Chemický, paliva a energie	2	2	5	10
Zpracování dřeva a kůže	10	24	10	14

Jak plyne z tabulky, textilní průmysl hrál v celém tomto období dominantní úlohu ve struktuře průmyslového sektoru Předlitavska. Úhrnná hodnota jeho výroby byla v roce 1841 85,2 mil. zl.r.m., tj. 41% úhrnné hodnoty průmyslové produkce. V roce 1880 to bylo 144 mil. zl., tj. 29% a v letech 1911/13 518,3 mil. zl., tj. 20% úhrnné hodnoty¹³.

V rámci textilního průmyslu se ovšem měnil podíl jednotlivých odvětví, tj. lnářství, bavlnářství, vlnářství a hedvábnictví.

Tabulka č. 3

**Vývoj hodnoty produkce textilního průmyslu v Předlitavsku
podle odvětví (v mil. zl.r.m.)¹⁴**

Rok	Lnářský		Vlnářský		Bavlnářský		Hedvábnický		Úhrnem	
	hodn.	%	hodn.	%	hodn.	%	hodn.	%	hodn.	%
1841	31,6	37,2	26,5	31,1	22,2	26,0	4,9	5,8	85,2	100
1858	36,9	26,5	49,8	35,7	46,0	32,9	6,9	4,9	139,6	100
1880	16,3	11,3	61,7	42,9	59,7	41,6	6,0	4,2	143,7	100
1885	25,4	14,5	67,9	38,8	75,6	43,2	6,1	3,5	175,0	100
1911	20,5	4,9	121,8	29,3	260,8	62,8	12,1	2,9	415,2	100

¹² Podle: N. T. Gross: *Industrialization in Austria in the Nineteenth Century*. Berkeley 1966.

¹³ Tyto hodnoty se rozumějí po odpočtu podílu oděvního průmyslu.

¹⁴ N. T. Gross: *Die Industrielle Revolution im Habsburgerreich 1750—1914*. In: *Europäische Wirtschaftsgeschichte*. Bd. 4: *Die Entwicklung der industriellen Gesellschaften*. Stuttgart—New York 1977, s. 233.

Na počátku 40. let si dominantní postavení udržoval průmysl lnářský. Postupně však jeho pozice slábla, a to na úkor průmyslu vlnářského a bavlnářského. Za velké hospodářské krize a deprese 70. let se dostalo do popředí bavlnářství, které v předvečer první světové války produkovalo bezmála dvě třetiny hodnoty předlitavského textilního průmyslu. Od 80. let nastoupil nezadržitelný pokles významu průmyslu lnářského, kdysi vedoucího odvětví textilního sektoru.

Postihnout jednoznačně dynamiku rozvoje předlitavského lnářského průmyslu není jednoduché zejména pro nedostatek statistických údajů, umožňujících kvantifikaci. Ve stručnosti lze říci, že rozmach lnářského průmyslu na sklonku 18. století skončil kolem roku 1800, kdy bavlněné zboží stále více vytlačovalo lněné tkaniny z původních odbytišť. V Horním Rakousku dosáhla lnářská produkce vrcholu kolem roku 1804, v českých zemích nastoupil úpadek o něco dříve a byl hlubší. Krize lnářského průmyslu zesílila na konci napoleonských válek: příčiny tkvěly ve všeobecném poklesu poptávky po textilních výrobcích, ve ztrátě významných odbytišť (trhy italské a zámořské) a v silicím tlaku bavlnářství¹⁵. Z technických, ale i ekonomických důvodů se podnikatelům v lnářství nepodařilo na počátku 19. století nastoupit cestu mechanizace. Relativní rozkvět nastal po depresi ve 20. letech, byl však využit jen několika velkými podniky, kterým se podařilo proniknout na zahraniční trhy.

V průběhu první poloviny 19. století si pak lnářský průmysl udržoval vcelku slušnou produkční úroveň a ještě v 60. letech se mu dařilo profitovat v bavlnářské krizi. Posléze se dostavila dlouhotrvající stagnace a úpadek. Řada autorů soudí, že v předvečer první světové války byla úroveň lnářské produkce asi o třetinu nižší než v 60. letech, mám však za to, že i tento odhad vyznívá příliš optimisticky.

V průběhu posledních desetiletí 19. století ztrácelo lnářství také charakter povýtce exportního odvětví. Ve 40. a 50. letech činil podíl lnářského průmyslu na úhrnu rakouského vývozu asi 5%. V 60. a 70. letech ještě stoupl hodnotový podíl na 10%, ale od té doby se podíl na exportu snižoval, až v období 1892 až 1903 dosáhl 2,8% a v letech 1906 až 1913 asi 2,5%.

Rozvoj odvětví byl ochromován nejen poklesem zájmu o rakouská (a v tom především česká) plátna na světových trzích, ale také silným omezováním vnitřního konzumu. Byla-li vnitřní spotřeba pláten za rok a osobu kolem roku 1841 odhadnuta na 4,1 kg, klesla do roku 1910 na pouhé 1,3 kg. Důvody byly přinejmenším dva:

a) nejprve v zahraničí a posléze také v monarchii se přesunula váha poptávky směrem k módnímu a levnějšímu bavlněnému zboží,

¹⁵ Srov.: R. Sandgruber: *Die Anfänge der Konsumgesellschaft Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert*. München 1982, s. 272–274.

b) zhoršila se konkurenční schopnost rakouských výrobců vůči zahraničním partnerům, a to zejména proto, že podnikatelé belgičtí a britští se rychleji a pohotověji přeorientovali na strojovou výrobu.

Mimofádně velký vliv na dynamiku industrializačního procesu v českých zemích měla hospodářská politika rakouských vlád. Jak v ocenění současníků, tak v pojetí moderní historiografie, bývá v porovnání s hospodářskou politikou např. Anglie, Pruska ad. Charakterizována jako průmyslovému rozvoji málo příznivá. Nechceme čtenáře unavovat výčtem hospodářsko-politických faktorů, které v obecném smyslu nepříznivě ovlivňovaly rozvoj průmyslu. Zájemce odkazujeme na starší literaturu, zejména na studie Hertzovy¹⁶, Sommaryho¹⁷, Ertlovy¹⁸, Matisovy¹⁹, Brusattiho²⁰, ad., které velmi podrobně prokázaly průmyslu nepříznivý dopad např. politiky darové, železniční, zákonů o akciových společnostech a jejich zdanění atp. Chtěli bychom obrátit pozornost na tu sféru hospodářské politiky, která měla diferencovaný dopad na jednotlivá výrobní odvětví, tj. především na zahraničně-obchodní politiku a v jejím rámci především na politiku celní.

Po větší část námi sledovaného období měl lnářský průmysl habsburské monarchie charakter odvětví silně závislého na obchodu se zahraničím, a to jak ve směru exportu tak importu. Tento ráz získal lnářský průmysl ještě před nástupem průmyslové revoluce. Je známo, že od konce 17. do přelomu 18. a 19. století byla plátina, vyrobená v Čechách, na Moravě a ve Slezsku předmětem čilého exportu do jiných evropských zemí a do zámoří a ve druhé polovině 17. a první polovině 18. století byl sever Moravy a Slezsko významným exportérem lněných rukodělných přízí do Saska, Lužice, ale také Holandska a Anglie. Ve druhé polovině 18. století byla lnářská výroba nejdůležitějším exportérem habsburské monarchie — podílela se plnými 35% na hodnotě vyváženého zboží²¹.

Po nástupu průmyslové revoluce se příčiny, proč toto odvětví mělo „exportní“ charakter, podstatně proměnily. Závislost na zahraničních trzích byla dvojího druhu:

¹⁶ F. Hertz: *Die Schwierigkeiten der industriellen Produktion in Österreich*. „Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung“ 1920, 19, s. 691—788.

¹⁷ F. Sommary: *Die Aktiengesellschaften in Österreich*. „Statistische Monatschrift“ 1906, 32, s. 540 ad.

¹⁸ H. Ertl: *Die Rentabilität der Aktiengesellschaften in Österreich*. „Statistische Monatschrift“ 1912, 38, s. 569 ad.

¹⁹ H. Matis: *Die Leitlinien der österreichischen Wirtschaftspolitik 1848—1918*. In: *Die Habsburgermonarchie...*, s. 29—67.

²⁰ A. Brusatti: *Österreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus zum Ständestaat*. Wien 1965.

²¹ E. Brückmüller: *Handel und Gewerbe zur Zeit Josefs II*. In: *Österreich zur Zeit Kaiser Josefs II*. Wien 1980, s. 59—60.

Především se od 50. let 19. století stával lnářský průmysl habsburské monarchie závislým na cizině v dovozu základní suroviny — lnu. Pokud jde o surovinu, byl lnářský průmysl monarchie do poloviny 19. století soběstačný, tj. domácí produkce lnu postačovala potřebám ručního a strojního přadláctví. Pokud se určitá množství lnu dovážela, tkvěly příčiny ne v nedostatku domácí suroviny, ale v její nevyhovující kvalitě (nedostatek lnu pro výrobu jemnějších druhů příze). V roce 1841 se v Předlitavsku ročně produkovalo cca 50 tis. tun lněného stonku, což bylo množství odpovídající domácí potřebě přádelnictví. Postupně ovšem byly osevní plochy pro pěstování lnu zmenšovány a roční produkce pronikavě klesala. V roce 1875 vykazovaly statistiky pro Předlitavsko roční produkci pouze 40,6 tis. t, pro rok 1890 38,5 tis. t, pro rok 1910 jen 22,7 tis. t a pro rok 1913 již jen 22 tis. t²². Jestliže ještě kolem roku 1880 byla domácí produkce lnu s to zásobit rakouské přádelny ze dvou třetin, o dvě desetiletí později to byla již pouze jedna třetina úhrnné spotřeby suroviny. Snižování výměry osevních ploch lnu bylo způsobeno přechodem zemědělství na jiné, výnosnější plodiny, především na pěstování cukrové řepy. V období od nástupu průmyslové revoluce do první světové války se tedy prohlubovala závislost lnářského průmyslu na dovozu suroviny ze zahraničí.

Na rozdíl od jiných odvětví průmyslu v monarchii, byl průmysl lnářský silně závislý na zahraničním obchodu také jako exportér polotovarů (příze) a hotových výrobků (tkanin). Přibližně do konce 50. let 19. století kapacita domácích rakouských přádelen lnu nestačila uspokojit plně poptávku tkalcoven po lněných přízích a značná množství strojové příze musela být dovážena. Od přelomu 50. a 60. let nastoupila změna: rakouské přádelny vyrovnaly deficit v poptávce po polotovarech a dokonce byly s to poskytnout určité přebytky pro export do zahraničí²³. V tomto ohledu se tedy výrazně odlišoval vývoj lnářského průmyslu v habsburské monarchii od Německa nebo Anglie, které zůstávaly trvale závislé na dovozu přízí ze zahraničí. Trval sice nadále dovoz určitých druhů příze do země, šlo však o takové druhy, které domácí přádelny nebyly s to vyrobit buď proto, že se jim nedostávalo potřebné jakosti lnu nebo proto, že jejich technické vybavení nedovolovalo vyrobit určité (jemné) druhy příze. Pro postavení rakouských přádelen lnu na evropských trzích je příznačné, že nejvyššího objemu dosahoval export příze právě v letech hluboké hospodářské krize 70. let minulého století.

Lnářský průmysl habsburské monarchie byl závislý na exportu také pokud šlo o hotové lněné tkaniny. Exportní přebytky rakouských tkalcoven nebyly ovšem výsledkem mimořádně vysoké produkční kapacity jako spíše nízkého

²² M. Leiter: *Die Leinen-, Hanf- und Jute-Industrie Österreich-Ungarns*. Wien 1916, s. 8.

²³ Srov. statistiky, které uveřejnil: A. Matlekovič: *Die Zollpolitik der österreichisch-ungarischen Monarchie und des deutschen Reiches seit 1868 und deren nächste Zukunft*. Leipzig 1891, s. 612—613, 614—616.

a v průběhu 19. století dokonce klesajícího domácího konzumu lněných tkanin. Ještě ve 40. letech činila spotřeba lněných tkanin na osobu a rok asi 4,1 kg, zatímco spotřeba vlněných a bavlněných tkanin byla pouze 60 dkg²⁴. V průběhu druhé poloviny 19. století domácí konzum lněných tkanin klesal, a to ze dvou důvodů: nadále trval jev, charakteristický pro předcházející staletí, že totiž značná část venkovské populace se zásobovala hrubými lněnými tkaninami z vlastní podomácké produkce, což v celkovém objemu značně snižovalo tržní poptávku. Druhou, podle našeho soudu závažnější příčinou, bylo pronikání náhražkových tkanin: od 50. let bavlněných (šatovky, košiloviny, prádlo aj.) a od 80. let jutových (pytle, obaloviny)²⁵. Vážnou ranou lnářskému průmyslu byl přechod rakouské armády z prádla lněného na bavlněné v 60. letech 19. století²⁶.

Nedostatečný vnitřní konzum vyvolal nezbytnost hledat pro lněné tkaniny odbytu na zahraničních trzích. Do 70. let se dařilo udržovat v zahraničním obchodu lněnými tkaninami aktivní obchodní bilanci. V pozdějších desítk letech²⁷ se sice změnila v pasivní, avšak její ztrátovost byla mnohonásobně menší než např. u průmyslu bavlnářského. Pasivita obchodní bilance nebyla ovšem z hlediska moderní ekonomiky státu škodlivá: způsoboval ji především dovoz obrovských kvant suroviny (lnu, juty), zatímco na její aktivní složce se podílel především vývoz polotovarů (příze) a hotových výrobků (tkanin). Z hlediska ekonomiky státu jako celku tedy lnářský průmysl výrazně zhodnocoval dováženou surovinu a přispíval k zvyšování bohatství státu vývozem do polotovarů a výrobků inkarnované lidské práce.

Je pochopitelné, že vysoký stupeň závislosti lnářského průmyslu na zahraničních trzích (jako dovozce suroviny a vývozce polotovarů a hotových výrobků) činil toto odvětví zvláště citlivým na zahraničně-obchodní politice státu, jmenovitě na politice celní. Do jaké míry celní politika habsburského státu urychlovala nebo brzdila rozvoj lnářského průmyslu?

Technicko-výrobní revoluce v rakouském lnářském průmyslu, jmenovitě v přádelnictví, nastupovala v období, kdy celní praxi monarchie ovládal plně prohibitivní systém, tj. systém početných zákazů dovozu zboží. Každý stát sice hledal možnost vývozu svých produktů, ale současně se bránil dovozu. Právem byl tento stav nazýván „eine Art Handelskrieg Aller gegen Allen“, tedy „jistým druhem obchodní války všech proti všem“²⁸. Popravdě řečeno, slabému

²⁴ J. Hain: *Handbuch der Statistik*. Bd. 2. Wien 1853, s. 379–380.

²⁵ Zemský archiv Opava, Zemská vláda slezská (dále ZVS), kart. 1886.

²⁶ L. Langer: *Aufwelche Weise kann der Österreichische Flachsbaue und die österreichische Leinenindustrie erhalten und erhoben werden?* „Jahres-Bericht des VÖFLI in Trautenu I“ 1893, s. 8–11.

²⁷ Většinu průmyslu juty, který dovozem obrovských kvant suroviny tuto pasivitu prohluboval.

²⁸ A. Beer: *Die Österreichische Handelspolitik im 19. Jahrhundert*. Wien 1891, s. 17.

a konkurence neschopnému rakouskému průmyslu a zejména přádelnictví tento systém zákazů plně vyhovoval a měl nesporně vliv na to, že se postupně podařilo strojní přádelny lnu zkonsolidovat a učinit schopnými konkurence alespoň na vnitřním trhu.

Zákazy dovozu se týkaly původně téměř všech lnářských surovin, polotovarů a výrobků. Do roku 1825 trval také striktní zákaz vývozu lnářských surovin ze země a teprve od tohoto data byl povolen vývoz lnu, konopí a koudelce. Celními tarify z roku 1828 a 1829 byl povolen dovoz několika druhů lněných tkanin, ovšem za cenu vysokých vstupních cel. Byl také usnadněn dovoz příze lněné a konopné. Výrazně se dotkl rozvoje lnářského průmyslu celní tarif z roku 1833 ustanovením o svobodném obchodu s bavlněnou přízí a stanovením nízkých dovozních cel na různé druhy bavlněné příze a surové a tlučené bavlny. Tím byla otevřena cesta rozmachu tohoto výrobního odvětví, jež v příštích desetiletích vytvářelo bariéru rozvoji lnářského průmyslu.

Tato uvolnění byla jen malým průlomem do systému prohibitivní celní politiky a ještě v roce 1838 byl vydán nový všeobecný tarif, který ze 654 druhů zboží zakazoval dovoz 70, z toho z velké části v oboru textilních surovin, polotovarů a výrobků²⁹.

Prohibitivní systém sehrál v počátcích továrního průmyslu nesporně pozitivní úlohu, chránil vznikající a slabý domácí průmysl proti konkurenci silnějšího, namnoze již levněji vyrábějícího průmyslu cizozemského, což nebyl v konkrétních podmínkách pozdního nástupu industrializace v habsburské monarchii faktor pomíjení hodný. Měl však také ne jeden negativní dopad: zpomaloval a brzdil rozvoj ekonomiky a tím, že bránil vnitřní trh pronikání zahraničních výrobků, nepodněcoval domácí průmyslníky k inovacím a snižování výrobních nákladů.

Od konce 30. let se v politice rakouských vlád objevují snahy reformovat dosavadní systém cel. Motivace nebyla výlučně hospodářská, ale spíše politická: vláda kn. Metternicha podřizovala hospodářsko-politické zájmy zájmům mocensko-politickým, zejména snaze, aby Rakousko proniklo do Celního spolku (Zollverein), v němž dosud drželo hegemonii Prusko. Proto si Metternich přál ne takové změny, které by otevřely cestu rozvoji i rakouského hospodářství a průmyslu zvláště, ale pouze takové, které by mu umožnily přistoupit na spolkovou zásadu vysokých ochranných cel³⁰. V zápase mezi Metternichovým politicko-mocenským stanoviskem a reálnějším a skutečným potřebám lépe odpovídajícím stanoviskem ministra Kübecka se podařilo v roce 1843 prosadit celní tarif, který skoncoval se systémem zákazů a nastolil celní systém vysoké ochrany domácí výroby podle zásady: na dovoz surovin

²⁹ K. Hudeczek: *Österreichs Handelspolitik im Vormärz 1815–1848*. Wien 1918, s. 138–142.

³⁰ Tamtéž, s. 146–147; A. Beer: *Die Österreichische Handelspolitik...*, s. 564–565.

nízká, na dovoz polotovarů vyšší a na dovoz hotových výrobků vysoká cla³¹. Nový celní tarif vyvolal odpor části lnářských podnikatelů. Majitelé přádelen protestovali proti snížení cel na dovoz přize, ale horlivě se o to přimlouvali majitelé tkalcovských faktorii. Zvláště ostře se tento rozpor vyjevil v těch zemích monarchie, kde došlo k oddělení předení a tkaní v rukou různých podnikatelů³². Podle upraveného tarifu z roku 1846³³ byl vídeňský cent (= 56 kg) surového lnu při dovozu do monarchie proclen 15 kr.k.m. (asi 1% hodnoty), cent přize 2 zl. 30 kr. (asi 3% hodnoty), cent obyčejného plátna 15 zl. (asi 18% hodnoty) a cent jemného plátna 300 zl.k.m. (= 50% hodnoty). Tento nový celní tarif výrazně chránil podnikání v oboru lněného tkalcovství. Měl nemalou zásluhu na tom, že ruční přadláctví lnu rychle a nenávratně hynulo — se všemi sociálními důsledky. Přitom je třeba si uvědomit, že poskytoval ochranu ne progresivnímu, o strojovou výrobu se opírajícímu tkalcovství, ale jeho zaostalé rukodělné formě a tím bezděčně prodlužoval její životnost.

Výrazně zasáhly do rozvoje odvětví celní tarify, které byly uvedeny v platnost v první polovině 50. let. Představovaly dovršení etapy přechodu od politiky prohibitivní k ochranné a zahájily zároveň etapu politiky svobodného obchodu. Vcelku, jak soudili současníci a později i historikové³⁴, odpovídaly požadavkům rozvoje hospodářství monarchie. Byly v souladu s potřebami rozvoje většiny odvětví průmyslu. Všeobecný celní tarif z roku 1852³⁵ snížil dovozní cla na lnářské suroviny, ponechal v dosavadní výši cla na dovoz surových přízí, zvýšil cla na dovoz bílených a barvených přízí a podstatně snížil sazby na dovoz lnářského zboží na čtvrtinu až polovinu. Tento tarif byl v řadách lnářských průmyslníků přijímán s rozpaky, protože vyvolal obavy ze zahraniční konkurence. Přes četné protesty podařilo se dosáhnout pouze jediné změny: celní sazba na dovoz ruční surové přize byla na přechodné období tří let zvýšena z 2 z. 30 kr. na 6 zl. k.m.³⁶

Výrazněji však zasáhly textilní a v něm lnářský průmysl obchodní a celní smlouva mezi Rakouskem a Pruskem (zeměmi Německého celního spolku) a na ni navazující smluvní celní tarif, který vstoupil v platnost 1. ledna 1854.

³¹ Tamtéž, s. 198—199.

³² Např.: v roce 1844 byla zahraničně obchodní bilance lnářského průmyslu vyrovnaná. Úhrnná hodnota importu činila 4,7 mil. zl.k.m., exportu 4,6 mil. zl. Dovážel se len a lněné přize, exportovalo menší množství lnu a velké množství hotových tkanin. Srov.: *Oesterreichs Handel mit dem Auslande im J. 1844*. „Journal des österreichischen Lloyds“ 1845, 10, č. 138.

³³ J. Hain: *Handbuch der Statistik II...*, s. 568.

³⁴ K. H. Werner: *Österreichs Industrie- und Aussenhandelpolitik 1848 bis 1945*. In: *Hundert Jahre österreichische Wirtschaftsentwicklung 1848—1948*. Wien 1949, s. 383—385.

³⁵ Srov.: A. Matlekovičs: *Die Zollpolitik der österreichisch-ungarischen Monarchie von 1850 bis zur Gegenwart*. Leipzig—Wien—Budapest 1877, s. III, XIII.

³⁶ Tamtéž, s. 15. Toto zvýšení však neplatilo po celá tři léta, ale bylo zrušeno spolu se změnou rakousko-pruského celního tarifu r. 1854.

V porovnání se všeobecným tarifem z roku 1852 byla výrazně zvýšena (až na dvojnásobek) dovozní cla na lněné tkaniny (u hrubých tkanin na 1 vid. ctr. ze 7 zl. 30 kr. na 15 zl. k.m., u obyčejných lněných tkanin ze 20 zl. na 40 zl.) a naproti tomu pronikavě sníženy sazby na dovoz přízí a nití³⁷. Přirozeně se ozvalo se strany lnářských průmyslníků, zejména majitelů přádelen, reptání a obavy. Budoucí vývoj však ukázal, že obavy byly liché. Snížení dovozních cel se v rozvoji odvětví neprojeвило nepřiznivě. Příčina, jak soudili současníci, nebyla v tom, že by rakouský lnářský průmysl dosáhl takové úrovně, aby se nemusel obávat zahraniční konkurence, ale v tom, že při nedostatečných dopravních prostředcích zahraniční výrobci nemohli výhodných celních sazeb dostatečně využít. Odpor rakouských průmyslníků zabránil tomu, že obchod lněnou přízí mezi Rakouskem a zeměmi celního spolku nebyl zcela bezcelný. Postupně se však podařilo zemím celního spolku donutit Rakousko k dalšímu snížení cel na dovoz přízí a nití (v roce 1856). Tato snížení byla provedena v zájmu rozvoje tkalcovského a železářského průmyslu (jako kompenzace)³⁸.

Značného významu pro rozvoj tkalcovského průmyslu byl výnos ministers-tva obchodu z 18. února 1857, kterým se povoloval na dobu pěti let (později prodloužení do roku 1867) bezcelný dovoz strojních tkalcovských stavů a pletářských stávků do habsburské monarchie³⁹.

Jak se zdá, postupná liberalizace celní politiky habsburské monarchie šla lnářskému průmyslu k prospěchu. Rakouské přádelny a tkalcovny musely mít zájem nejen na ochraně vnitřního trhu před zahraniční konkurencí; protože samy fungovaly jako exportéři na zahraniční trhy, měly zájem, aby cizí státy poskytovaly jako kompenzaci za přijatelné rakouské dovozní tarify ve svých sazebnících výhodná cla, která by jim umožňovala pronikat na zahraniční trhy. Zahraničně obchodní bilance lnářského průmyslu byla v tomto období úspěšná. V desetiletí 1861 až 1870 činila průměrná roční hodnota dovozu v odvětví přibližně 12 mil. zl. r.m., z toho se nejvíce podílel dovoz surovin (7,7 mil. zl.). Vývoz překračoval 19 mil. zl., přitom největší podíl na něm (asi 12,4 mil. zl.) měly hotové výrobky. Aktivní saldo bylo 7 mil. zl. Hodnota dovozu odvětví činila asi 4% úhrnného rakouského importu a vývozu cca 5,4% úhrnného exportu⁴⁰. Když se v letech 1863/1864, tedy před uplynutím dvanáctileté lhůty, na kterou byla ujednána obchodní smlouva mezi Rakouskem a Německým celním spolkem, rozvinula diskuse o případné úpravě

³⁷ Tamtéž, s. XIII, též s. 41.

³⁸ K situaci v Německém celním spolku viz také: W. Zorn: *L'industrialisation de l'Allemagne du Sud au XIXe siècle*. In: *L'industrialisation en Europe au XIXe siècle*. Paris 1972, s. 383—384.

³⁹ A. Matlekovits: *Die Zollpolitik...*, s. 41.

⁴⁰ H. F. Brachelli, F. Migerka: *Oesterreichs Commerzielle und industrielle Entwicklung in den letzten Jahrzehnten*. Wien 1873, s. II—LIII.

celních tarifů, zaujala „v této věci nejkompententnější obchodní a živnostenská komora“ v Opavě velmi zajímavé stanovisko. Mluvčí slezských lnářských průmyslníků⁴¹ se rozhodně stavěli za to, aby dovozní cla na lněné příze nebyla zvyšována, ale ponechána na původní výši. Vycházeli totiž z toho, že dovozu v tuzemsku hojně vyráběných přízí do č. 60 se není třeba obávat, protože tyto objemově velké a váhově těžké výrobky se dopravou z Anglie nebo Belgie na rakouském trhu tak prodraží, že nebudou s to konkurovat domácím výrobkům. Příze jemnějších, tedy vyšších čísel se v Rakousku nevyrábějí a jejich dovoz je v zájmu lnářského průmyslu — proto nemá smysl ukládat na ně vysoká dovozní cla. Pokud jde o cla na příze, jejich zvyšování je podle soudu slezských lnářských průmyslníků „bez nutnosti pro přádláky a proti zájmům domácího plátenického průmyslu“.

Zachování dosavadních cel resp. jejich zmírnění požadovali slezští lnářští podnikatelé také u lněných tkanin hrubých a obyčejných, naproti tomu se přimlouvali za podstatné zvýšení dovozních cel na jemná a vzorovaná plátna, vyráběná z dovážených druhů příze. Navrhované snížení dovozních cel u těchto druhů na polovinu by vážně ohrozilo konkurenční schopnost rakouského tkalcovského průmyslu na vnitřním trhu. Zástupci slezských průmyslníků v opavské Obchodní a živnostenské komoře vypočetli, že výrobní náklady na plátna této jakosti jsou v zemi přinejmenším o 15% vyšší než v Anglii a Irsku: již při nákupu jemných přízí z druhé ruky zaplatí rakouský průmyslník na anglickém trhu nejméně o 5% více než místní producent, dále se o 4% zvýší dopravní náklady do země produkce tkanin, základní a provozní kapitál je v Rakousku nejméně o 3% dražší než v Anglii a také režie za palivo, běličské a barvířské suroviny je o 3% vyšší. V průměru navrhovaná dovozní cla měla tuto diferenci vyrovnávat pouze z poloviny. Jestliže budou navrhovaná cla přijata, netajili se slezští lnářští podnikatelé obavami, že Bruntál a Jeseník, podobně jako Vrchlabí v Čechách, „kterážto místa jsou hlavními sídly výroby kapesníků, by musela při realizaci projektovaných cel zcela zmizet z mapy průmyslových lokalit“⁴².

V diskusi vyšlo najevo, že rakouský lnářský průmysl dosáhl takové úrovně, že se v zásadě nemusí obávat zahraniční konkurence, a že naopak by pro něj bylo výhodné požadovat snížení cel na některé polotovary i hotové výrobky v očekávání, že partnerské země jako kompenzaci sníží svá vstupní cla a otevrou tak své trhy rakouskému zboží. V tomto ohledu zaujímalí tedy rakouští lnářští průmyslníci podstatně pokrokovější stanovisko než např. jejich kolego-

⁴¹ Slezské zemské muzeum v Opavě, hist. sbírky, i. č. H P-I/125: *Gutachten der schlesischen Handels- u. Gewerbekammer zu Troppau an das hohe k. k. Handelsministerium für Handel und Volkswirtschaft über den Entwurf eines zwischen Österreich und aus dem deutschen Zollvereine zu vereinbarenden gemeinschaftlichen Zolltarifs*. Troppau 1864, s. 5—9.

⁴² A. Matlekovits: *Die Zollpolitik...*, s. 84, 86—87.

vé z hutního a železářského průmyslu⁴³. Freihandlerská celní politika, trvající v Rakousku do sklonku 70. let, byla tedy rozvoji lnářského průmyslu vcelku příznivá. Lze říci, že odpovídala „stupni zralosti lnářského průmyslu“ a byla adekvátní jeho potřebám.

Z traumatu velké hospodářské krize 70. let hledaly státy východisko ve zvýšené ochraně svých ekonomik. Prostředkem k tomu se měla stát politika vysoké celní ochrany domácího průmyslu a zemědělství ve sféře mezinárodního obchodu a politika tuhé kartelizace ve sféře vnitroekonomické. Jednostranným zvýšením celních sazeb v roce 1878 Německem bylo také Rakousko-Uhersko donuceno vstoupit na cestu „agresivního protekcionismu“. Nové celní tarify z konce 70., z 80. a 90. let přinesly značné zvýšení vstupních cel zejména na některé druhy zboží (železo, potraviny ad.). Politika vysokých ochranných cel ovlivnila především rozdělení důchodů v monarchii. Důležitá průmyslová odvětví jako výroba bavlněného a vlněného zboží, surového železa, kovů a cukru, všechna plně kartelizovaná a politicky vlivná, těšila se růstu monopolních zisků. Pokud však jde o ekonomiku jako celek, izolace od světového trhu přispívala k zpomalení tempa průmyslového růstu přinejmenším v rakouské části říše: cenu ochrannářské politiky (bezuzdné zvyšování cen) platila masa konzumentů, což brzdilo růst kapacity vnitřního trhu. Na druhé straně průmyslové firmy stály pod nedostatečným tlakem konkurence, což brzdilo technický a ekonomický rozvoj⁴⁴.

Jak tato situace ovlivnila vývoj lnářského průmyslu? Také na konci 19. a počátku 20. století vycházela rakouská celní politika ve vztahu k lnářskému průmyslu ze zásady, že dovoz lnářských surovin musí zůstat bezcelný a že ochrannářské principy lze uplatňovat především u zboží vysoké kvality⁴⁵. V evropském porovnání zůstávaly rakouské dovozní celní tarify i v této éře na nejnižší úrovni: tak např. dovozní clo na lněné příze bylo podle tarifů z roku 1887 3,75 franků, po Belgii, kde byl dovoz příze zcela volný, nejnižší. Německo mělo dovozní tarif 2 ×, Rusko 35 × a Francie dokonce 40 × vyšší (podle jakosti příze od 100 do 200 franků). Podle dobových přepočtů činilo průměrné dovozní clo u vzorovaných plátěných tkanin v Rakousko-Uhersku 200 franků

⁴³ M. Myška: *Celní politika rakousko-uherské monarchie*, s. 27–96.

⁴⁴ N. T. Gross: *Die Stellung der Habsburgermonarchie in der Weltwirtschaft*. In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Bd. 1: *Die wirtschaftliche Entwicklung...*, s. 24–25. Mnozí ze soudobých národohospodářů si však těchto omezení nebyli vědomi a vydávali politiku ochranných cel „als ein Beispiel, was eine rationelle Schutzpolitik auf dem Gebiete der Pflege gewerblichen Schaffens in einem grossen, gesunde Ansätze darbietenden Rolle zu leisten vermag“. Viz: J. Bazant: *Die Handelspolitik Österreich-Ungarns 1875 bis 1892 in ihrem Verhältniss zum Deutschen Reiche und zu dem westlichen Europa*. Leipzig 1894, s. 171–172.

⁴⁵ V některých druzích textilního zboží však Německo zvýšilo dosavadní dovozní tarify o 100 až 400%, jak na to poukázala v r. 1879 olomoucká OŽK. Zemský archiv Opava (prac. Olomouc), OŽK Olomouc, kart. 107, III/1879.

na 100 kg zboží a bylo v Německu na přibližně stejné úrovni, v Portugalsku $1,5\times$, ve Francii $2,5\times$ a v Rusku $4,5\times$ vyšší⁴⁶.

Zprvu také v zemích, do kterých se importovaly polotovary a hotové výrobky rakouského lnářského průmyslu, byla vstupní cla úměrná. Deset let poté, co byl uzákoněn první ochranný celní tarif, si Rakousko-Uhersko uchovávalo ve vývozu lněných přízí 3. místo v Evropě (hodnota exportu 6,3 mil. zl.r.m.) za Belgií (28,3 mil. zl.) a Velkou Británií (12,1 mil. zl.). Ve vývozu lněného zboží stálo na 4. místě (hodnota exportu 4,2 mil. zl.r.m.) po Velké Británii (62,7 mil. zl.), Německu (13,3 mil. zl.) a Belgii (6,7 mil. zl.). Naproti tomu v dovozu lněných přízí zaujímal předposlední místo před Švýcarskem a v dovozu lněných tkanin třetí místo od konce tabulky před Francií a Švýcarskem⁴⁷.

Zahraničně-obchodní bilance lnářského průmyslu se stávala pravidelně pasivní. Bezprostředně po přechodu k politice „agresivního protekcionismu“ se v habsburské monarchii pronikavě snížil počet lnářských vřeten v provozu ze 421 tis. na 305 tis. (tj. o 27%), zatímco v sousedním Německu stoupl z 229 na 281 tis. (tj. cca o 23%)⁴⁸.

Zvláště přispěly k úpadku rakouského lnářství nové obchodní smlouvy s Německem, Itálií, Belgií a Švýcarskem z roku 1891 (součást tzv. Caprioviho systému) a celně-politický postoj USA. Ve druhé polovině 90. let se pasivita zahraničně-obchodní bilance celého textilního sektoru pohybovala ročně mezi 104 až 139 mil. zl.r.m., v tomto rámci pak lnářského průmyslu od 2 do 6 mil. zl.r.m.⁴⁹

Přesto vše, když znovu přišla na pořad dne otázka nové celní unie s Německem na přelomu 19. a 20. století, byl to právě lnářský průmysl jako jedno z mála odvětví průmyslu vůbec a jediné odvětví průmyslu textilního, který se cítil natolik připraven, že se postavil k této myšlence pozitivně. Jeden z předních německých národohospodářů E. v. Stein v roce 1901 mohl napsat s trochou nadsázky o rakouském lnářství: „Je jediným odvětvím průmyslu, které odpovídá obchodně-politickému ideálu a je s to nejen plně zaplatit svůj import surovin a krýt plně vnitrozemskou spotřebu, ale je s to ještě dodávat na světové trhy [...]“⁵⁰

Zdá se, že v plné míře se nepříznivé důsledky „agresivního protekcionismu“, násobeného v Rakousko-Uhersku mj. bezvýhradným protěžováním zájmů agrární buržoazie, začaly projevovat v lnářském průmyslu v prvním

⁴⁶ A. Matlekovits: *Die Zollpolitik der österreichisch-ungarischen Monarchie und des deutschen Reiches seit 1868 und deren nächste Zukunft*. Leipzig 1891, s. 452, 489.

⁴⁷ *Österreich-Ungarns Flachs- und Leinen-Statistik*. „Jahres-Bericht des VÖFLI in Trautenu“ I, 1893, s. 45–49.

⁴⁸ Tamtéž, s. 51–52.

⁴⁹ E. Stein: *Zur Frage einer Zollunion mit Deutschland vom Standpunkte der österreichischen Textilindustrie*. In: *Schriften des Vereins für Sozialpolitik*. Bd. XCTI: *Beiträge zur neuesten Handelspolitik Deutschlands*. Leipzig 1901, s. 195–197.

⁵⁰ Tamtéž, s. 194.

desíletí 20. století po vydání nového německého celního tarifu v roce 1902⁵¹. Zejména v letech 1906/07 a 1907/08 nastoupil pronikavý pokles exportu lněného zboží: do evropských států o 40%, do zámoří o 61%⁵². Situaci komplikovaly po sobě jdoucí neúrody lnu, v jejichž důsledku stoupala cena suroviny a zhoršující se produkční podmínky uvnitř země, projevující se

Tabulka č. 4

**Bilance zahraničního obchodu lnářského průmyslu od 40. let 19. stol.
do první světové války (hodnota v mil. zl.r.m. v ročních průměrech⁵³)**

Období	Dovoz				Vývoz			Bilance	
	suroviny	příze	tkaniny	celkem	suroviny	příze	tkaniny	celkem	+ / -
1884	2,3	1,8	0,0	4,1	1,2	0,0	2,8	4,0	-0,1
1851—1854	2,3	1,6	0,3	4,2	1,0	0,2	8,5	9,7	+5,5
1861—1870	7,7	3,2	1,1	12,0	2,0	4,6	12,4	19,0	+7,0
1877—1881	13,2	2,9	5,0	21,1	2,4	7,7	11,0	21,1	0,0
1892—1895	15,6	2,1	0,0	17,7	1,8	5,3	5,4	12,5	-5,2
1906—1908	30,5	5,0	0,1	35,6	5,9	9,6	8,3	23,8	-11,8
1910—1914	38,7	5,3	3,2	47,2	5,9	10,7	15,2	31,8	-15,4

⁵¹ L. L á n g: *Hundert Jahre Zollpolitik*. Wien—Leipzig 1906, s. 348—354.

⁵² *Rechenschaftsbericht erstattet an die XVIII. ordentliche General Versammlung von 9. Dezember 1908 von der Leitung des Verbandes der österreichischen Flachs- und Leinen-Interessanten in Trautenuau*. Trautenuau 1908, s. 8—12.

⁵³ Údaje tabulky jsou vypočteny podle následujících pramenů:

1844 = *Österreichs Mandel mit dem Auslande im Jahre 1844*. In: „Journal des österr. Lloyd“ 1845, 10, č. 138.

1851—1854 = *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie für das Jahr 1851*. NF Bd. 1, H.5. Wien 1856; *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie für das Jahr 1852, 1853 u. 1854*. NF Bd. 2, H.5. Wien 1859.

1861—1870 = M. F. Brachelli, F. Migerka: *Oesterreichs commerzielle und industrielle Entwicklung in den letzten Jahrzehnten*. Wien 1873, s. II ad.

1877—1881 = *Ausweise über den auswärtigen Handel der österreichisch-ungarischen Monarchie im Jahre 1881*. Jhg. XXXXII, Abt. I.

1892—1895 = příslušné ročníky publikace *Statistik des auswärtigen Handels des österreichisch-ungarischen Zollgebietes im Jahre... a Ausweise über den auswärtigen Handel österreichisch-ungarischen Monarchie im Jahre...*

1910—1914 = *Statistik des auswärtigen Handels des Vertragszollgebietes der siden Staaten der österr.-ung. Monarchie im Jahre 1914*. Bd. 1: *Spezialhandel*. Wien 1916, s. 1070—1071, 1074—1075, 1088—1091, 1116—1117.

Přepočty všech statistických údajů na rakouskou měnu provedeny podle kursu 100 zl.r.m. = 105 zl.k.m. a 1 zl.r.m. = 2 K.

zejména růstem výrobních nákladů a tudíž i snižující se schopností konkurovat zahraničním výrobcům. Ve zprávě o situaci lnářského průmyslu v hospodářském roce 1912/13, vydané trutnovským *Verband der österreichischen Flachs- und Leinen-Interessenten* se již otevřeně konstatovalo, že „poklesla schopnost rakouského lnářského průmyslu konkurovat v zahraničí v době, kdy lnářský průmysl Velké Británie, Francie, Ruska a dokonce i Itálie se nachází ve velkém rozmachu”⁵⁴. Tentokrát byla vina plně vložena na neadekvátní hospodářskou politiku rakouských vlád, které pro prosazování zájmů úzké skupiny agrární buržoazie zanedbaly potřeby exportně zaměřených odvětví průmyslu: „[...] nejen jej ochraňovat ochrannými cly, ale i vytvářet předpoklady pro získávání surovin a pomocných materiálů a podílet se na tvorbě levných výrobních podmínek a výrobních nákladů, o to spíše, když se exportní schopnosti nacházejí v upadku [...]”⁵⁵.

Shrněme: Hospodářská politika rakouských vlád od nástupu průmyslové revoluce do první světové války měla ve vztahu k lnářskému průmyslu několik etap. Přibližně do konce 70. let 19. století, přes několikerou změnu celní politiky, vcelku odpovídala potřebám rozvoje odvětví. Její změny přicházely v nebývalé vzácném souladu s dosaženou technickou úrovní i hospodářským postavením odvětví. Teprve na rozhraní 19. a 20. století se hospodářská a v ní zejména celní politika habsburské monarchie dostala do příkrého rozporu s potřebami rozvoje lnářského průmyslu, a to jak na poli vnitřního rozvoje tak na poli exportních zájmů v zahraničí a stala se faktorem, který vážně limitoval jeho rozvoj.

⁵⁴ *Jahres-Bericht des Verbandes der österreichischen Flachs- und Leinen-Interessanten in Trautenau f.d.J. 1914*. Trautenau 1915, s. 15—19.

⁵⁵ Tamtéž.